

विपश्यना

साधकहरूका लागि
प्रेरणा पत्र

बुद्ध वर्ष २५५०

२०६३ श्रावण

वर्ष २३ अङ्क ४

धम्मवाणी

स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्टिको अकालिको एहिपस्सिको
ओपनेटियको पच्चत्तं वेदितब्बो विञ्जूही'ति ।

—दीघनिकाय २.७३ (महापरिनिब्बानसुत्त)

भगवानद्वारा आख्यान गर्नु भएको यो
धर्म, सांद्ष्टिक छ काल्पनिक छैन, प्रत्यक्ष छ, तत्काल
फलदायक छ, प्रत्येक समझदार ब्यक्तिले साक्षात्कार
गर्नु योग्य छ ।

संयुक्त राष्ट्र महासभा द्वारा वैशाख महोत्सव २००२ को मान्यता

(विश्व विपश्यनाचार्य सत्यनारायण गोयन्काद्वारा सम्बन्धित मूल विषय “शान्तिका
महान वैज्ञानिक: बुद्ध” मा प्रमुख वक्ताको रूपमा दिनुभएको प्रवचन)

प्यारा शान्ति प्रिय मित्रहरू तथा आदरनीय भिक्षुहरू ! म “संयुक्त
राष्ट्र” लाई र यस भव्य वैशाख महोत्सवका आयोजकहरू, विशेष गरी म्यान्मार
तथा श्रीलंकाका शिष्टमण्डललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु, जसले यस अन्तराष्ट्रिय
सम्मान्य सभालाई सम्बोधन गर्ने अवसर मलाई प्रदान गर्नु भयो ।

संसारमा जुन घटनाहरू भइरहेका छन्, त्यसलाई देखेर मन दुःखले
भर्दछ । मानिस नै मानिसको शत्रु भएको छ । यो कुनै व्यक्तिगत शत्रुता होइन-
मानिस यसकारण मारिएका छन् किनकि ती कुनै विशेष धार्मिक सम्प्रदायका
हुन्, किनकि उनीहरू विशेष मानवजातीय समूहका हुन् अथवा कुनै विशेष
देशका हुन् । हिंसा ती व्यक्तिहरूका भइरहेछन् एक ब्यक्तिले अर्कोलाई
मारिरहेको छ जो निर्दोष छन्, असाहाय महिला तथा बच्चाहरू छन् । यो त्रासपूर्ण
हिंसा आधुनिक प्रौद्योगिकीको कारण अझ भयानक रूपले विध्वंसकारी हुन पुगेको
छ, जुन पहिला कहिले पनि भएको पाइँदैन । मानव इतिहासमा सायद यस्तो
घटना पहिला कहिले पनि भएको थिएन । त्यसैले प्रतिकूल भावनाबाट उत्पन्न
भएका यी अमानवीय जघन्य अपराधहरू बाट मानवताको रक्षा गर्नका लागि
आज मौलिक परिवर्तनको आवश्यकता भएको छ ।

सम्पूर्ण विश्व घृणा र भयको रोगले काँपेको छ । यस रोगको लागि
कुनै असाधारण वैद्यद्वारा औषधोपचार गर्नु आवश्यक छ । बुद्ध त्यस्तै एकजना
असाधारण वैद्य थिए, सुख र शान्ति दिने महान वैद्य । उहाँको शान्ति र मैत्रीको
सन्देश आज पनि त्यतिकै प्रासंगिक छ जति २६०० वर्ष पहिले थियो, जब उहाँले
धर्मचक्रको प्रवर्तन गर्नु भएको थियो । साँच्चै भन्नाँ भने अहिले भन बढी प्रासंगिक
बन्न पुगेको छ । आज यस मध्यान्त कालमा मानव इतिहासको यस विशिष्ट
व्यक्तिको सन्देशलाई सम्मान दिनकालागि हामी एकत्र भएका छौं ।
उहाँको शिक्षाले यस्तो नृशंस विध्वंसात्मक मनोभावनालाई कसरी जैसम्म
उखेलेर फ्याँकीदिन्छ र त्यस्तो कठोर मनोभावना कसरी करुणापूर्ण भावनामा
रूपान्तरण हुन्छ । खासगरी अन्धभक्ति र आफ्नो दृष्टि प्रतिको गहिरो आसक्ति
नै यस्ता गर्न नहुने मनोभावहरूको कारण बनी क्रमशः यस प्रकारको
नृशंसताको जन्म दिन्छ ।

जब मैले पहिलो पटक विपश्यनाको शिविर आफ्नो मातृभूमि म्यान्मारमा
लिएँ तब मात्रै बुद्धको वास्तविक शिक्षालाई ठीक तरिकाले बुझेँ । मलाई सम्झना
छ कि शिविर शुरुहुनु अगाडि मेरो गुरुले मलाई पढ्नको लागि एउटा पुस्तिका

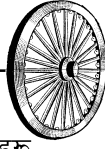
दिनुभएको थियो । त्यस पुस्तिकाको पहिलो पेजमा बुद्धले कालामहरूलाई
दिनुभएको उपदेशको एउटा उद्धरण थियो । बुद्धले उनीहरूलाई भन्नुभएको
थियो- “कुनै कुरालाई यसकारण स्वीकार नगर कि तिमीले त्यसलाई पटक-
पटक सुनेका छौ अथवा अग्रजपीढिले यस परम्परालाई विश्वास गरेको थियो,
अथवा त्यो मत धेरै मानिसहरूले स्वीकार गरेका छन् अथवा त्यो तिम्रो धार्मिक
पुस्तक अनुसारको छ अथवा त्यो तर्क संगत छ अथवा त्यो तिम्रो विश्वाससंग
मेल खान्छ अथवा त्यो तिम्रो गुरुले उपदेश दिनुभएको हो जसको व्यक्तित्व
आकर्षक छ र उसको प्रति तिम्रो बडो आदरको भाव छ अथवा मैले भनेको
हूँ । यस्तो नगर्नु, तिमी तब स्वीकार गर्नु जब तिमी स्वयंले आफ्नो अनुभवले
साक्षात्कार गर्छौ र थाहापाउँछौ कि यो केवल तिम्रो लागि होइन, यो त सबैको
लागि हितकारक र लाभदायक छ । तब यसलाई केवल स्वीकार मात्र नगर
यस अनुसार जीवन जिऊ, यसलाई आफ्नो आचरणमा उतार ।”

उहाँको यस सन्देशमा एकप्रकारको चुम्बकीय आकर्षण थियो । म जुन
परम्परामा जन्मिएँ र त्यस अनुसार हुर्किएँ त्यहाँ बेग्लै थियो । त्यहाँ मलाई यही
सिकाएको थियो कि हाम्रो धर्म ग्रन्थमा जे जति लेखिएका छन् र धर्मगुरुले जे
भन्यो त्यसलाई विना प्रश्न स्वीकार गर्नु पर्छ । ३१ वर्षको उमेरमा बुद्धको
सन्देशलाई मैले पहिलो पटक पढेँ, त्यसको सम्पर्कमा आएँ र ती शब्दलाई पढेर
म खुसीले गदगद भएँ ।

मानव इतिहासमा यस्तो आत्म स्वतन्त्रताको पहिलो र अनौठो घोषणा
थियो । यसबाट मैले यो कुरा बडो स्पष्ट रूपले बुझेँ कि सम्यक सम्बुद्धको शिक्षामा
विवेकशून्य विश्वास र अन्धश्रद्धाको कुनै स्थान छैन । मैले खूल्ला मनले आफ्नो
अनुभवको आधारमा सत्यलाई स्वीकार गर्दै यसलाई अपनाउने निश्चय गरेँ ।
जसरी म धर्ममार्गमा अगाडि बढ्दै गएँ, मलाई प्रत्येक दिन जुन अनुभव भयो
त्यसबाट मैले यही थाहापाएँ कि यही मार्ग बुद्धिसंगत, वैज्ञानिक र अत्यन्त
व्यावहारिक छ । विना सोच-विचार गरेर स्वीकार गर्नु आवश्यक छैन । यसमा
कुनै शंका-संदेह थिएन कि मैले जुन अनुभव गरेको थिएँ त्यसैलाई नै सत्य मानूँ ।
साथै मैले यो पनि थाहापाएँ कि यस मार्गमा उठाईएका हर कदम विश्वजनीन
र असाम्प्रदायिक छ । यसबाट मेरो आत्म विश्वास प्रबल भन भयो ।

दश-दिवसीय शिविरको अन्तमा बुद्धको यो शिक्षा पूर्ण र तुरुन्त
फलदिने शिक्षा हो भन्ने मलाई स्पष्ट भयो । यो शिविर मेरो लागि शारीरिक,
मानसिक तथा आध्यात्मिक दृष्टिले बडो लाभदायक सिद्ध भयो । त्यसैले मैले
यसलाई खूल्ला मनले स्वीकार गरेँ र त्यस समय देखि सम्यक सम्बुद्धले
बताईएको यस मार्गमा अघि बढ्दैछु ।

करिब पन्ध्र वर्ष पछि मेरो गुरुले पूरा भारतवर्षमा तथा संसारभर
विपश्यना सिकाउन मलाई अधिकृत गर्नुभयो । यसको अभ्यास गरेर भिन्न भिन्न
देशका, भिन्न सम्प्रदायका, भिन्न-भिन्न परम्पराका लाखौँ मानिसहरूले एकै

प्रकारको लाभ प्राप्त गरेका छन् । सबै प्रकारका पेशा अपनाउने मानिसहरू यस तर्फ आकर्षित भएका छन् किनकि यो शिक्षा पूर्णतः असाप्रदायिक तथा तुरुन्त फल दिने शिक्षा हो ।

भगवान् बुद्धको शिक्षा तथा उहाँको धर्म

बुद्धले यस मार्गको निम्न गुणहरूको बारेमा बताउनु भएको छ । यो सरल छ, राम्ररी बुझ्न योग्य छ, दिमागलाई नखियाईकन सहज रूपमा जो कोहीले पनि यसको अभ्यास गर्न सक्छन्, यस मार्गमा उठाईएका एक एक कदम वर्तमान क्षणको सत्यमा आधारित छन् । यसमा कुनै कल्पना छैन, कुनै अनुमान छैन, न कुनै व्यर्थको चिन्तन छ न कुनै आत्मसुभाव अथवा बाह्यसुभाव छन् । प्रत्येक कदमले यहीँ यसै जीवनमा राम्रो परिणाम दिन्छ । यस मार्गमा गरेको कुनै पनि प्रयास व्यर्थमा जाँदैन । यस शिक्षाले यही भन्छ कि आऊ, र आफैले गरेर हेर, सत्यलाई आफैले अनुभव गर । बाटो एकदम सीधा छ, यस मार्गमा उठाईएका एक-एक पाईलाले हामीलाई दुःख मुक्तिको अन्तिम लक्ष्य निर्वाण तर्फ दोन्याउँछ । प्रत्येक समुदायका हरेक समझदार व्यक्तिका लागि स्व-अनुभव द्वारा सत्यलाई साक्षात्कार गर्नका लागि नै हो ।

जब कसैले यस मार्गमा अगाडि बढ्दै बुद्धको वाणीलाई पढ्दछ, तब-यो कुरा स्पष्ट हुन थाल्छ कि यस शिक्षाको उद्देश्य एउटा धार्मिक सम्प्रदायले अर्को धार्मिक सम्प्रदायका मानिसहरूका लागि धार्मिक प्रभाव पार्नु होइन । साँचो कुरा त यस शिक्षाको धार्मिक सम्प्रदाय संग कुनै लेन-देन नै छैन । यसको अभ्यास जो-कोहीले पनि गर्न सक्छन् ।

जब कसैले बुद्धको साहित्य अथवा त्यसमा लेखिएका अटकथा वा टीका पढ्यो भने थाहापाउँछ कि त्यस सम्पूर्ण वाङ्मयमा “बौद्ध” अथवा “बौद्धधर्म” जस्तो शब्द कतै पनि पाउँदैन । बुद्धले यी शब्दहरूको प्रयोग कतै पनि गर्नु भएन । पछिका कयौँ शताब्दी सम्म पनि उहाँका अनुयायिहरूले पनि यी शब्दको प्रयोग गरेको पाईदैन । बुद्धले आफ्नो शिक्षालाई “धम्म” भन्नु भयो, जसको अर्थ प्रकृतिको नियम (ऋत), स्वानुभूतिजन्य सत्य भन्ने हुन्छ । उहाँले आफ्ना अनुयायिहरूलाई ‘धम्मी’, ‘धम्मद्वे’, ‘धम्मिको’, ‘धम्मचारी’ ‘धम्मविहारी’ आदि भन्नुभएको थियो । आजको भाषामा ‘बुद्धिज्म’, बुद्धिष्ट, बौद्ध जस्ता शब्द पाइन्छन्, जसको पर्यायवाची विस्तृत पालि वाङ्मयमा कहीं पनि भेटिँदैन ।

यदि बुद्धको शिक्षालाई ‘बुद्धिज्म’ अथवा ‘बौद्ध’ शब्दको प्रयोग गरिएको भए यो एउटा सम्प्रदाय विशेष सीमासम्म मात्र सीमित हुने थियो । परन्तु ‘धम्म’ त असीम छ- अप्पमाणो धम्मो । यो कुनै सम्प्रदाय विशेष अथवा धर्मालम्बिहरूका लागि होइन । ‘धर्म’ सबैको लागि हो । हामी सबैलाई थाहा छ कि अब यो शब्द यसै अर्थमा प्रचलित भएको छ जुन प्रयोग गर्न निककै सुविधाजनक छ । धेरै मानिसहरूले यस शब्दको प्रयोग गर्न थालिसकेका छन्, र उनीहरूलाई राम्ररी थाहा छ कि यसको प्रयोग सार्वजनीन धम्म अथवा धर्मको लागि नै प्रयोग गरिरहकाछन् ।

अब हामी बुझौँ कि बुद्धको शिक्षा के हो त । यो ‘आर्य अष्टांगिक मार्ग’ हो । यस मार्गलाई ‘आर्य’ त्यसैले भनियो कि यस मार्गमा जो कोही परिश्रम पूर्वक अधि बढ्छ ऊ आर्य बन्दछ, सन्त बन्दछ, शुद्ध चित्त वाला व्यक्ति बन्दछ । आर्य अष्टांगिक मार्ग का तीन भाग छन्-

पहिलो शील हो, जसलाई संक्षिप्तमा निम्नलिखित रूपमा बुझ्न सकिन्छ । जुन कर्मबाट अन्य व्यक्तिहरूलाई चोट पुऱ्याउँछ अथवा उसको शान्ति र समता भंग हुन्छ त्यस्ता सबै पाप कर्म अर्थात सबै कायिक र वाचिक अकुशल कर्महरूबाट टाढा रहने ।

दोस्रो-समाधि अथवा कुशल चित्तको एकाग्रता हो । यसलाई संक्षिप्तमा निम्नलिखित रूपले बुझ्न सकिन्छ- कुशल चित्तको एकाग्रताले कुशल कर्म गर्नु ।

तेस्रो-पञ्चा (ज्ञान) हो । यसलाई संक्षिप्तमा निम्न लिखित रूपले बुझ्न सकिन्छ - प्रज्ञा विकसित गरेर, प्रज्ञाको भावना परिपूर्ण गरेर चित्तलाई विशुद्ध गर्नु ।

यी तीनै शिक्षा भूतकालका सबै बुद्धहरूका शिक्षा हुन् र भविष्यमा हुने सबै बुद्धका शिक्षा पनि यही हुनेछन् ।

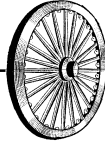
बुद्धको ब्यावहारिक शिक्षा

हरेक असल प्रकारको धर्मले शील-सदाचारको जीवन जिउने शिक्षा दिन्छ । यही नै आध्यात्मिक शिक्षाको सार हो, मर्म हो । तर बुद्धको उद्देश्य केवल नैतिक जीवन जिउने उपदेशसम्म मात्र सिमित रहेन । उहाँले आर्य अष्टांगिक मार्गको दोस्रो पदाव ‘समाधि’को अभ्यास गर्न पनि सिकाउनु भयो, जसको लागि कुनै एउटा आलम्बनको आवश्यकता पर्दछ । आलम्बन धेरै प्रकार का छन् जसको आधारमा मनलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिन सकिन्छ वा त्यस आलम्बनमा मनलाई लगातार टिकाउन सकिन्छ । बुद्धले पनि धेरै प्रकारका आलम्बनहरू दिनुभएको थियो । ती मध्ये एउटा लोकप्रिय आलम्बन आफ्नो श्वास-प्रश्वासको हो । यसलाई उहाँले आनापानसति (आनापान स्मृति) भन्नु भयो जसको अर्थ हुन्छ श्वास तथा प्रश्वासको प्रति जागरुक रहने प्रयास गर्नु । सबै मानिसहरू चाहे ऊ कुनै सम्प्रदायका होस् उसको श्वास आउने जाने क्रम त हुन्छ नै । यसको प्रति जागरुक रहनमा कसैलाई पनि आपत्ति हुने छैन । यो श्वास मूस्लिमको हो, यो हिन्दूको हो, इसाईको हो, यहूदीको हो, बौद्धको हो, जैन, सिक्खको अथवा पारसीको हो, कोकेशियनको हो कि अफ्रीकनको वा एशियनको, पुरुषको अथवा स्त्रीको कस्ले भन्न सक्छ ?

‘आनापानसति’ को अर्थ आईरहेको- गईरहेको श्वास प्रति जागरुक रहेर नाकको मुनि माथिल्लो ओठको माथिल्लो भागको मध्य-भागको एक विन्दुमा मनलाई एकाग्र गर्नु हो ।

जसरी मन यस सानो ठाउँमा एकाग्र हुन्छ त्यो एकदम सूक्ष्मबाट सूक्ष्मतर र यो अत्यन्त संवेदनशील हुन्छ । केवल तीन दिन अभ्यास गरेपछि नै साधकले यो सानो ठाउँमा शारीरिक संवेदनाको अनुभव गर्नथाल्छ । त्यसपछि प्रज्ञा विकसित गर्न थाल्छ । टाउकोदेखि पैतालासम्म सारा शरीरमा संवेदना हेर्दै साधक अनुभव गर्छ कि सारा संवेदना नाम र रूप संग जुटेको छ । नाम र रूपले एक आपसमा प्रभावित गरिरहेको हुन्छ । यी दुवै एउटै सिक्काको दुई मुख हुन् । संवेदनाको निरीक्षण गर्दै गयो भने यो स्पष्ट हुँदै जान्छ कि जब कोही व्यक्तिले अकुशल कर्म गर्दछ, त्यो कर्म गर्नु पहिला उसको मनमा कुनै विकार जगाउनु पर्छ । हत्या गर्नु पूर्व उसको मनमा भयंकर द्वेष उत्पन्न गर्नु पर्छ । चोर्नु भन्दा पहिला मनमा लोभ उत्पन्न गर्नु पर्छ । यौन दुराचार गर्नु भन्दा पहिला मनमा खूब कामवासना जगाउनु पर्छ । कोही अन्य व्यक्तिलाई हानि गर्नुभन्दा पहिला व्यक्ति स्वयं आफ्नो हानि गर्दछ । क्रोध, लोभ, द्वेष, ईर्ष्या, घमण्ड र भय आदि विकृतिहरूले मानिसलाई तुरुन्त दुःखी, अभागी, दयनीय र क्रोधी बनाउँछ । ऊ अशान्त बन्न पुग्छ । जब ऊ अशान्त हुन्छ तब त्यो अशान्ति आफूमा मात्र सीमित राख्दैन, अरुलाई पनि अशान्त बनाउन खोज्दछ, समाजका अन्य व्यक्तिहरूलाई पनि हानि गर्न थाल्छ । प्रकृतिको यस नियमलाई जो कोहीले आफ्नो यस साढे तीन हातको शरीरमा स्वयं अनुभव गर्न सक्दछ ।

अकुशल कर्म गर्दा बाहिरबाट कोही सुखी जस्तो देखिन सक्छ, तर उसको वास्तविक स्थिति अँगार भै हुन्छ जसको बाहिरबाट मसिनो खरानीको पत्रले ढाकिएको हुन्छ तर भित्र आगो दनदन बलीरहेको हुन्छ । भित्र भित्र मानसिक विकार चल्दा ऊ पनि भित्र भित्र जलिरहेको हुन्छ, तर यसको होश उसलाई हुँदैन कि भित्र के भईरहेछ ? यसैलाई अविद्या (अविज्जा) तथा मोह भनिन्छ । बुद्धले भन्नु भए अनुसार कुनै दार्शनिक मान्यताको ज्ञान नहुनु अविद्या होइन । आफू भित्र के भईरहेछ-यसलाई थाहा नपाउनु नै अविद्या हो । यस अविद्या रूपी खोलको कारणले नै उसले थाहा पाउँदैन कि ऊ दुःखी किन छ ? दुःखी रहनु कसैलाई पनि मन पर्दैन तर पनि तृष्णा अर्थात राग र द्वेषलाई निरन्तर रूपमा उत्पन्न गर्दै रहनुको कारणले दुःखी भईरहन्छ । किनकि हर समय ऊ संवेदनाको प्रति प्रतिक्रिया गरिरहेको हुन्छ । जसै-जसै अविद्या हट्दै जान्छ तब आफू भित्र हेर्न थाल्छ र अनुभव गर्दछ कि ओहो ! मैले त यस संवेदनाको प्रति प्रतिक्रिया गरेर नै आफ्नो लागि दुःख बनाइरहेछु । जब यो संवेदना सुखद हुन्छ, म त्यस प्रति राग उत्पन्न गर्छु

र जब दुःखद हुन्छ तब द्वेष उत्पन्न गर्छु । दुबैले मलाई दुःखी बनाई रहेछ । अब हेर, त्यसको समाधान मैले पाएँ । जब सम्बेदनाको अनित्य स्वभावलाई थाहापाएर तटस्थ हुन सक्छु, त्यसलाई साक्षीभावले हेर्छु अथवा प्रतिक्रिया गर्दिन तब ममा तृष्णा उत्पन्न हुँदैन, न राग जाग्न न द्वेष । मनको पूरानो स्वभाव बदलिन थाल्छ र म दुःख चक्रबाट बाहिर निस्कन थाल्छु ।

बुद्धको अनुसार यही विद्या (विज्जा) हो, यही प्रज्ञा हो । यसको कुनै दार्शनिक अथवा साम्प्रदायिक विचारधारा संग कुनै लिनु दिनु छैन, कुनै परको सम्बन्ध नै छैन । आफ्नो सुख-दुःखसंग सम्बन्धित यस सत्यलाई अष्टांगिक मार्गमा लागेर विषयना गर्दै साधक स्वयंले आफूभित्र यो अनुभव गर्न सक्छ । चार आर्य सत्य केवल दार्शनिक सिद्धान्त होइन । त आफ्नो बारेमा वास्तविक यथार्थ हो जुन साधक आफू भित्र स्वयंले अनुभव गर्न सक्दछ । आर्य सत्य साँच्चिकै आर्य सत्य तब हुन्छ जब कसैले त्यसलाई आफू भित्र अनुभव गरेर आर्य बन्दछ । जब साधक सम्बेदनाको साथमा काम गर्दछ तब ऊ मनको गहिराईमा काम गर्दछ । साधकले थाहा पाउँछ कि जब मनमा कुनै विचार आउँछ, तब तत्काल शरीरमा सम्बेदना हुन्छ । यही नै बुद्धको महत्वपूर्ण आविष्कार हो ।

बुद्धको अर्को महान आविष्कार यो हो कि हामी यी सम्बेदनाको प्रति राग अथवा द्वेष जगाउँछौं । बुद्ध भन्दा पहिला तथा उहाँको समयमा र उहाँ पछिका आचार्यहरू पनि यस तथ्यलाई जान्दैनथे । उनीहरू यो सल्लाह दिन्थे कि यी छः इन्द्रियहरूको द्वारमा जुन इन्द्रिय विषय आलम्बनको रूपमा आउँछ त्यस प्रति कुनै प्रतिक्रिया नगर । आँखाले जब रूप देख्छ, नाकले जब गन्ध सुँछ र कानले जब शब्द सुन्छ तब कुनै प्रतिक्रिया गर्नु हुँदैन । उनीहरू सिकाउँथे कि जब इन्द्रिय वस्तुहरू भिन्न भिन्न इन्द्रियको सम्पर्कमा आउँछ तब त्यसलाई राम्रो अथवा नराम्रो थानेर राग र द्वेषको प्रतिक्रिया नगर । यस्तो उपदेश दिने गरिन्थ्यो । तर बुद्धले भन्नुभयो कि वास्तवमा तिमी यी आलम्बन को प्रति प्रतिक्रिया गरिरहेका छैनौं । मानिस संवेदनाको प्रति प्रतिक्रिया गरेर नै राग र द्वेष जगाउँदछ । सम्यक सम्बुद्धको यो महान खोजी थियो, महान आविष्कार थियो । यसै खोजीको कारण उहाँ सम्यक सम्बुद्ध बन्नुभयो ।

अरु पनि धेरै व्यक्तिहरू थिए जो भन्ने गर्दथे कि इन्द्रिय वस्तुको प्रति प्रतिक्रिया गर्नु हुँदैन । तैपनि उनीहरू बुद्ध बन्न सकेन । कोही आचार्यहरू यस्ता थिए जो भन्ने गर्दथे कि कसैले पनि राग र द्वेष जगाउनु हुँदैन । बुद्धले भन्नु भयो कि राग र द्वेष तब सम्म रहन्छ जबसम्म मोह हुन्छ । त्यसैले उहाँले मोहबाट बाहिर निस्कने विधि सिकाउनु भयो । मोह भनेको के हो ? मोह भनेको अविद्या हो । भित्र के भईरहेछ त्यो थाहा छैन । लोभ र द्वेष के कारणले भईरहेछ थाहाछैन भने यसबाट बाहिर कसरी निस्कन सकिन्छ ? समस्याको जरामा नै प्रहार गर्नु पर्छ र सम्बेदनाको साथै काम गर्दै दुःखबाट बाहिर निस्कनु पर्छ । जबसम्म सम्बेदना प्रति जागरुक हुँदैन तबसम्म तपाईंलाई होश हुँदैन, तपाईं बाहिरी वस्तुलाई कारण थानेर भगडा गरी रहनु हुन्छ । एकजना रक्सी बाजले सोच्ये कि उसलाई रक्सीको लत लागेको छ तर उसलाई त खासमा त्यस सम्बेदनाको प्रति लत लागेको छ जुन रक्सी पिउँदा उसले पाउँदछ ।

जब कसैले तटस्थ भावले सम्बेदनालाई देख्दछ तब ऊ अज्ञानताबाट, बेहोशीबाट बाहिर निस्कन थाल्छ । सम्बेदनाको अनित्यताको ज्ञान जगाएर, प्रतिक्रिया नगरीकन प्रज्ञा पुष्ट गर्दछ । यो प्रकृतिको नियम हो । बुद्ध रहोस् या नरहोस् धर्म नियामता रहिरहनेछ । यो नियम शाश्वत छ । यो एकजना महान वैज्ञानिक को स्पष्ट उद्घोषणा हो ।

बुद्धले भन्नु भएको छ - मैले प्रकृतिको यस "प्रतीत्य-समुत्पाद" को नियमलाई आफू भित्र अनुभव गरेको छु । आफूले अनुभव गरेर राम्ररी बुझेपछि नै मैले यो उद्घोषणा गरेको हुँ, यसको उपदेश दिएको हुँ, यसलाई स्पष्ट गरेको हुँ, यसलाई प्रतिष्ठापित गरेको हुँ । म स्वयंले सम्पूर्ण रूपले बुझेपछि नै म अरूलाई सिकाउँछु, भन्छु, यो ठीक त्यस्तै प्रकारको हो जस्तो- न्यूटन र होस् या नरहोस् गुरुत्वाकर्षणको नियम सत्य छ । न्यूटनले यसको आविष्कार

गरेर पूरा संसारलाई भन्यो । त्यस्तै ग्यालिलियो रहोस् या नरहोस् उसको त्यो आविष्कार पृथ्वी सूर्यको वरिपरि घुम्छ भन्ने त्यो सत्य नै रहन्छ ।

जहाँ सम्बेदनाको अनुभव हुन्छ त्यो एउटा निर्णायक संधि स्थान हो जसबाट एक आपसमा विपरीत दिशा जाने दुई अलग बाटो शुरु हुन्छ । यदि कोही अज्ञानवश सुखद र दुःखद सम्बेदनाको प्रति प्रतिक्रिया गर्दछ भने त्यहाँबाट दुःखको बाटो लाग्छ र दुःख बढाउँदै लान्छ । त्यस्तै जब सुखद र दुःखद सम्बेदनाको प्रति तटस्थ रहन जानियो भने मनको गहिराईसम्म गएर आफ्नो स्वभावलाई नै बदलिन थाल्छ र विस्तारै दुःखबाट बाहिर निस्कन थाल्छ । सम्बेदना नै मूल हो, जरा हो । जबसम्म कुनै मूलको, मुख्य जराको बेवास्ता गरिन्छ तबसम्म त्यो विषको रूख अवश्य बढ्छ, चाहे त्यसको हाँगा-बिँगा र पातलाई बार-बार काटिनेहोस् । बुद्धले भन्नु भएको थियो- जसको जरा सही र मजबूत छ, काटेपनि फेरि पलाउँछ, बढ्छ त्यस्तै जबसम्म भित्रको रागको मूल नष्ट हुँदैन दुःख बार-बार उत्पन्न भईनेरहन्छ ।

यस प्रकार यस महान वैज्ञानिकले यो आविष्कार गरे कि मानसिक विकार हरूबाट पूर्ण रूपले मुक्त हुनको लागि पहिला मनको जरासम्म उखेलिने काम गर्नु पर्छ । हर व्यक्तिले जरा त काट्नु नै पर्छ, मूललाई उखेलिनु नै पर्छ ।

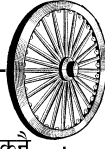
राम्रो कामको लागि, समाजमा सुधार हुनको लागि प्रत्येक व्यक्ति सुध्नु पर्छ । यदि पूरा जंगलनै मरिसकेको भए प्रत्येक वृक्षलाई परिपोषण गर्नु पर्ने हुन्छ, उनको जरालाई रोगमुक्त गर्नु पर्ने हुन्छ पानीले सींच्नु पर्ने हुन्छ । तब पूरा जंगल हरियो भरियो भएर फेरि पलाउनेछ । त्यस्तै प्रकारले समाजलाई सुधार्नको निमित्त प्रत्येक व्यक्ति शान्त हुनु पर्छ । हर व्यक्तिबाट नै समाज सुधार को शुरुआत हुन्छ । हामी चाहन्छौं कि सम्पूर्ण विश्वमा शान्ति होस्, यसको लागि प्रत्येक देश र प्रत्येक समाज शान्त हुनु पर्छ । यहाँ बुद्धको एउटा महत्वपूर्ण उपदेशको उदाहरण दिन चाहन्छु । यसलाई उहाँले लिच्छवीका वज्जी गणतन्त्रलाई दिनुभएको थियो । उहाँले निम्नलिखित व्यावहारिक शिक्षा दिनु भएको थियो, जसबाट लिच्छवीहरूलाई अपराजय बनायो, विजयी बनायो ।

१) जबसम्म उनीहरू बैठक बस्ने गर्छन र समय समयमा भेटीरहन्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (२) जबसम्म उनीहरू एकसाथ रहेर भेट्छन्, मिलेर रहन्छन् र एकसाथ कर्तव्यको पालना गर्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (३) जबसम्म उनीहरूले राम्रो प्रशासनको प्राचीन नीतिहरू र आफ्नो न्याय प्रणाली पालना गर्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (४) जबसम्म उनीहरूले बूढा-पाकोको सम्मान गर्छन्, इज्जत गर्छन् उनीहरूप्रति श्रद्धा राखेर उनीहरूको कुरा मान्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (५) जबसम्म उनीहरू आफ्ना स्त्री तथा बच्चाहरूको रक्षा गर्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (६) जबसम्म उनीहरू आफ्नो गणतन्त्र भित्र र बाहिरका पूजा स्थलको पूजनीय पूजा गर्छन्, उपासना गर्छन् र आर्थिक सहायताले त्यसको रक्षा गर्छन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् । (७) जबसम्म उनीहरूले अर्हन्त व्यक्तिहरूको राम्ररी रक्षा गर्दछन्, उनीहरू विजयी रहन्छन् ।

त्यस समयमा पनि अनेकप्रकारका सम्प्रदायहरू थिए जस्को आ-आफ्नो मन्दिर र पूजा स्थलहरू थिए । यसै कुरामा बुद्धिमानी हुन्छ कि ती सबैलाई खुसी र संतुष्ट राख्नु । कसैलाई दुःख दिनु हुँदैन । दुःख दिन थाल्यो भने नै मानिसहरू राष्ट्रको विरुद्ध, शत्रु हुन वाध्य हुन्छन् । ती मानिसहरूको पूजा स्थलको समूचित संरक्षण पाउनु पर्छ । जबसम्म शासकले सत्पुरुषहरूलाई संरक्षण दिन्छ, तिनीहरूको पालन पोषण गर्दछ, उनीहरू विजयी रहन्छन् ।

बुद्धको यो विवेकपूर्ण शिक्षा विश्वमा शान्ति र सामनजस्य स्थापित गर्नको लागि आज पनि त्यतिकै उपयोगी छ । यदि हामी विश्वमा साँच्चै शान्ति स्थापना गर्न चाहन्छौं भने धर्म सम्बन्धी समस्याबाट अलग रहन सक्दौं ।

प्रत्येक सरकारको यो आफ्नो कर्तव्य हो कि उस्ले बाहिरको आक्रमणबाट आफ्नो जनताको रक्षा गर्नु पर्छ । आफ्नो क्षेत्र र जनताको सुरक्षाको लागि भरसक प्रयत्न गर्नु पर्छ । यसो गर्दा एउटा कुरा अवश्य ध्यानमा राख्नु पर्छ कि कुनै कार्यवाही गर्नु यस्तो समस्याको समाधान होइन । सबैको

प्रति सद्भावना र करुणाले नै द्वेषलाई जरैदेखि हटाउन सक्षम हुन्छ । जुन कुनै पनि मतालम्बी व्यक्तिले गर्ने कार्यको मूल जरामा समाएको छ । भारत तथा संयुक्त राज्य अमेरिका सहित विश्वका विभिन्न जेलहरूमा हुने विपश्यना शिविरमा देख्छौं कि मानिसहरूमा कस्तो परिवर्तन हुन्छ । आतंकवादको मूल आतंकवादिको मनमा छ, हामी देख्छौं कि ती मध्ये केही व्यक्तिको मन कसरी बदलिन्छ; उनीहरूमा विश्वास गर्न नसक्ने सुधार भएको छ । क्रोध, भय, बदला लिने भावना र घृणाले ओतप्रोत मानस खतम भएर त्यसको स्थानमा शान्ति र करुणा भरिन्छ । सबभन्दा पहिले त जेलका केही पदाधिकारीहरू शिविरमा राखिन्छ र त्यस पछि नै त्यहाँका कैदीहरूलाई शिविरमा राखिन्छ । यसको आश्चर्य जनक परिणाम आएको छ ।

बुद्धको शिक्षामा एउटा यस्तो कडी छ जस्ले विभिन्न मत र पंथलाई जोडिदिन्छ । बुद्धको शिक्षाको तीनवटा मौलिक भाग-शील, समाधि र प्रज्ञा सबै धर्मको आध्यात्मिक मार्गको सार हो । शील, समाधि र प्रज्ञा सबै धर्ममा पाइन्छन् । लाभप्रद जीवन जिउनको लागि त यी तीन मूलभूत कुरा आवश्यक छ, यसको बारेमा त कुनै भगडा हुने सक्दैन । बुद्धको शिक्षाले यी तीनै कुरालाई विशेष जोर दिएकोछ ता कि जीवनमा यसको उपयोग गर्न सक्न । यही नै प्रत्येक धर्मको मूल हो, मर्म हो । यस मर्मलाई महत्व न दिएर हामी बाहिरी बोकालाई लिएर भगडा गर्छौं, बाहिरी बोकालाई जस्तो कर्मकाण्ड, अनुष्ठान त हरेक धर्मको आ-आफ्नो हुन सक्छ ।

इतिहास साक्षी छ कि भगवान बुद्धको यो सार्वजनीन तथा असाम्प्रदायिक शिक्षा जब कुनै स्थान तथा कुनै सम्प्रदायको बीचमा गयो भने त्यहाँको स्थानीय संस्कृति तथा समुदायले त्यसको कहिल्यै विरोध गरेन । यो त त्यहाँ यस प्रकार मिलेर रहन्छ जस्तो दूधमा चीनी घोलेभै । बुद्धको शिक्षाले विस्तारै समाजलाई मृदु र मधुर गर्न आत्मसात गरेको छ । हामी सबैलाई थाहा छ कि आज यस कठोरताले पूर्ण दुनियाँलाई शान्ति र सद्भावको मिठास कतिको आवश्यकता छ । सम्यक सम्बुद्धको शिक्षा अधिक भन्दा अधिक मानिसहरूको जीवनमा शान्ति र सुख ल्याउन र संसारभरिका विभिन्न समाजका अधिक भन्दा अधिक मानिसहरू सुखमय तथा शान्तिमय जीवन जिउन सक्नु यही मंगल कामना !

भवतु सब्ब मगलं ! सबै प्राणी सुखी होऊन् !
सबैको स्वस्ति मुक्ति होऊन् ।

आ.व. ०६३६४ का लागि मनोनीत टृष्ठीहरूको नामावली
नेपाल विपश्यना केन्द्र, 'धर्मश्रृङ्ग'

१) श्रीमती होमा थकाली	२) श्रीमती पञ्चकुमारी मानन्धर
३) श्रीमती सकुन्तला अग्रवाल	४) श्रीमती ऋद्धिबाबा प्रधान
५) श्रीमती पासाङ्गलकी शेर्पा	६) डा. श्री चन्द्रबहादुर जोशी
७) श्री खगेश्वर अर्याल	८) श्री महेशमान सिंह
९) श्री विजय राजभण्डारी	१०) श्री पवन मित्तल
११) श्री कोमल बहादुर चित्रकार	१२) श्री नरबहादुर गुरुङ्ग

धर्म गाथा

हिन्दी

द्वेष द्रोह दुर्भाव के, उछल रहे संसार ।
मैत्री करुणा प्यार की, बरसे अमृत धार ॥
द्वेष द्रोह सारे मिटें, भेदभाव हों दूर ।
मानव मानव में जगे, पुनः प्यार भरपूर ॥
ज्यों गौतम सिद्धार्थ में, जागी बोधि अनन्त ।
त्यों हम सब में भी जगे, होय दुखों का अन्त ॥
सफल होय यह जिन्दगी, मानव का तन पाय ।
आए सब रोते हुए, हँसते हँसते जाँय ॥
दान शील श्रद्धा जगे, प्रज्ञा जगे प्रगाढ ।
लोक और परलोक में, आए सुख की बाढ़ ॥
धर्म सरित निर्मल रहे, मैल न मिश्रित होय ।
जन जन का होवे भला, जनजन मंगल होय ॥

मंगल कामना सहित
पारमिता ट्रेडिङ्ग कम्पनी लि.
काठमाडौं, फोन ४२७४१४७
विक्रेता : शीशा र आल्मोनियम च्यानल

हिन्दी

अब तक निज परिवार ही, बना रहा संसार ।
अब सारा संसार ही, बन जावे परिवार ॥
नहीं हमारे हाथ से, बुरा किसी का कोय ।
दो दिन की यह जिंदगी, लड्ने में ना खोंय ॥
नहीं किसी का शान्ति सुख, मुझसे खण्डित होय ।
भला हो सके तो भला, बुरा न किंचित होय ॥
इस दुखियारे जगत का, दुखवर्धन ना होय ।
मुझसे जिताना हो सके, सुख संवर्धन होय ॥
मेरे मन की मान्यता, मुझको प्रिय ही होय ।
पर सुन कर विपरीत मति, चित्त ब्याकुल ना होय ॥
ज्यों गौतम सिद्धार्थ में, जागी बोधि अनन्त ।
त्यों हम सब में भी जगे, होय दुखों का अंत ॥

मंगल कामना सहित
सीता राम गोकुल मिल्क लि.
काठमाडौं, फोन ४३३०७८८
विक्रेता : दुग्ध तथा दुग्ध पदार्थ

सम्पादक : रोशनी शाक्य, प्रकाशक : नेपाल विपश्यना केन्द्र, धर्मश्रृङ्ग, बुढानीलकण्ठ, काठमाडौं । फोन : ४३७६५५, ४३७९००७ श्रावण २०६३

सम्पर्क स्थान : श्री रूप ज्योति, ज्योति भवन, पो. व. नं. १२८९६, काठमाडौं । फोन : ४२२५४९०, ४२२३९६८, ४२४८९४९, ४२५०५८९, email : nvc@htp.com.np

मुद्रक : न्यू नेपाल प्रेस, प्रधान कार्यालय फोन : ४४३ ४८५०, ४४३ ४७५३; शाखा कार्यालय फोन : ४२५ ९०३२, ४२५ ९४५०, फ्याक्स : (+९७७-१) ४२५८६७८

जि.प्र.का.द.नं. ३८/५१/५२

● आजीवन शुल्क रू. २००/-

साधकको नाम : .....

ठेगाना : .....